

EBU SALT DANİ'NİN MODAL KIYASLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ*

Nicholas Rescher**

çev. İbrahim Çapak***

MS. 12. Yüzyılda Müslüman İspanya tarafından yetiştirilmiş önemli bilim adamları grubunda yer alanlardan biri olan Ebu Salt Dani Ümmeye ibn Ebi Salt ibn Abdülaziz el Endülüsi, 1068 yılında Denia'da doğdu. İlmî ve tıbbî çalışmalarını tamamladıktan sonra 1095 yılında Seville'den İskenderiye'ye gitti. Buradan sarayın teveccühünü kazandığı, Kahire'ye gitti. Batık bir gemiyi çıkarma konusundaki başarısız bir teşebbüs nedeniyle Ebu Salt Dani gözden düştü ve birkaç yıl hapsedildi. 1111'de serbest bırakıldıktan sonra 1134'te vefat ettiği yer ola Tunus'a gitti.

Abu Salt Dani tıp, astronomi, mantık filoloji ve edebiyat (hatta şiir de yazdı) içeren çeşitli alanlarda bilimsel eserler kaleme aldı.¹ Onun bizi ilgilendiren kitabı, muhtemelen en önemli ve kesinlikle en meşhur olan çalışmasıdır. Bu da, 1915 tarihinde ünlü İspanyolca Arap Edebiyatı bilgini Angel Gonzalaz Palencia tarafından *Abusalt-Rectifacacion de la Mente: Tratado de Logica* (Madrid, Centro de Estudios Historicos, 1915) adıyla neşredilen mantıkla ilgili, *Kitabu't-takvîmu'z-zihn (Zihnin Kuvvetlendirilmesi Kitabı)*dir. Ebu Salt Dani'nin eserinin neşrine ek olarak, Gonzalez İspanyolca bir tercümenin yanı sıra burada, uzun bir müddet bu yazar hakkında temel referans olarak kabul edilen geniş ve bilgilendirici bir giriş yer verir.

Esasen bir mantıkçı olarak kabul edilmemekle birlikte Ebu Salt Dani Müslüman İspanyadaki mantık çalışmaları geleneği hakkındaki anlayışımızda önemli bir boşluğu doldurur. Kurtubalı İbn Hazm (994/1064) ve el-Dârîmî'den (1010-1070) yaklaşık bir nesil sonra gelen Dani, meşhur hemşerileri olan İbn Bacce (1090-1138), İbn Zuhr (1100-1162) ve İbn Rüşd'den (1126-1198) bir önceki nesildendir. Bu yüzden Ebu Salt Dani, Endülüs tıbbî-felsefi geleneği hakkındaki bilgimizin önemli bir halkasını temsil eder.

* Nicholas Rescher, "Abū'l-Salt of Denia on Modal Syllogisms", *Studies in the History of Arabic Logic*, University of Pittsburgh Press, 1963, ss. 87-90.

** Pittsburg Üniversitesi Öğretim Üyesi, ABD.

*** Doç. Dr., SAÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (icapak@sakarya.edu.tr)

1 Biyo-bibliyografik eserlerde Ebû Salt Dani hakkındaki malzemeler kadar bu edebi eserinde kısa bir değerlendirmesi için bkz. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I, ss-486-487 ve *Supplementband I*, 889.

Ebu Salt Dani eserinde henüz tam olarak anlaşılmayan bir fenomene şahitlik etmektedir; bu da Farabî'nin İslamî Doğudaki etkisinin adeta fiilen sona ermesinden uzun bir müddet sonra Müslüman İspanya mantıkçıları üzerindeki etkisinin devam ediyor olmasıdır. Elimizdeki kısıtlı verilere dayanarak Ebu Salt'ın mantık çalışmasının -birazda göreceğimiz gibi, büyük bir sadakatle *Birinci Analitikler*'in otantik doktrinlerini yansıtır- varsa bile pek az özgün öğeye/unsura sahip olduğunu, eninde sonunda göstereceğini ve büyük ölçüde önemli Bağdat Aristocularının eserlerinden alınma olduğunu kestirebiliriz. Özellikle, Ebû Salt'ın mantık kitabındayer alan modal kıyas hakkında özenli çalışmanın-bildiğim kadarıyla şimdi baskısı bulunan (1962) İbn Rüşd öncesi Arapça Mantık çalışmalarının hepsinden daha ayrıntılıdır.- Farabî'ninAristoteles'in eserine yazdığı şerhten alındığının ortaya çıkacağından-kesinleşeceğinden eminiz.²

Yan (aşağıdaki) sayfada verilen tablo, Ebu Salt Dani'nin geçerli modal kıyas tablolarından özet bir şekilde yeniden üretilmiş bir tablodur. Bu çizelge oldukça açıklayıcıdır. Karşılaştırmanın faydalarından dolayı,okuyucu W. D. Ross'un kendi yayınladığı, Aristoteles'in *Birinci ve İkinci Analitikleri* (Oxford, 1957, ikinci baskı) in 286. sayfasında verdiği mukabil tablolara başvurmalıdır. Aristoteles'in modal kıyasları ele alışıyla Ebu Salt Dani'nin ele alışınıdikkatli bir karşılaştırmasından ortaya çıkacak olan önemli noktalar şunlardır:

1) Ebu Salt Dani'nin ele aldığı altı mesele, yani Ross'un tablosundaki 1, 3, 4, 6 ve 7 sütunlar, Aristoteles'in ele aldığı altı duruma karşılık gelir.Ebu Salt'ın ihmal ettiği meseleler, yani Ross-Aristoteles'deki 2, 8 ve 9. sütunlar, basit *bir fortiori argument* ile ele alınan (included) meselelere (yanısırayla 3,6 ve 7. sütunlar) bağlanabilir. Ebu Salt, onlardaki benzeşmeye önemle dikkat etmektedir.

2) Biraz sonra bariz bir şekilde gösterilecek olan bu birkaç nokta hariç, Ebu Salt Dani'nin modal kıyasları ele alışı tamdır/eksiksizdir ve Aristoteles'ininkiyle birebir örtüşmektedir.³

2 Farabî'nin kısa şerhi (epitome) modal kıyasları ele almaz, ancak onun *Birinci Analitiklere* olan (henüz keşfedilmemiş=as yet unrecovered) orta ve büyük şerhleri bu konuyu ele alır. Bkz. N. Rescher, *Al-Fârâbî's Short Commentary on Aristotle's "Prior Analytics"* (Pittsburgh, 1963).

3 Aristoteles'in modal kıyaslar teorisinin kavramsal temelleri için bkz. N. Rascher, "Aristotle's Theory of Modal Syllogisms and its Interpretation" in *The Critical Approach: Essays in Honor of Karl Popper*, ed. Maro Bunge (The Free Press of Glencoe, 1964).

3) Ebu Salt yalnızca, Aristoteles'in kıyasın birinci şeklini mükemmel kabul ettiği yerde ve *fortiori argument* ile haklı olarak ihmal edilenler dışındaki durumların hepsinde, birinci şekli (yani başka bilgilerle doğrulanmaya ihtiyaç duymayan) mükemmel kıyas olarak takdim eder. (Yukarıdaki 1. Maddeye bak.)

4) Birkaç durumda (özelikle I-8, II-8 ve III-8; ve I-13, II-13, ve III-13) Ebu Salt, Aristocu *reductio* ile ispatlamanın yerine, *ecthesis* ile ispatlamayı koyar. *Reductionun* yerine *ecthesis*i koyma, Arap geleneğinde en az Farabî'ye kadar geri gider.⁴

5) Bir meselede yani VI-13'de Aristoteles değinmediği halde Ebu salt Dani geçeli bir modal kıyas kabul etmektedir.⁵

6) Birkaç meselede (noktada) Ebu Salt Dani, Aristoteles'in mümkün (to dynaton) ve contenjan (to endechomenon; ne imkânsız nede zorunlu olanşey) ayrımını sürdürmede yeterli özeni göstermemiştir. Örneğin V-11, ve V-13, ayrıca VI-1, VI-3, VI-12 (ve contanjan önermelerin döndürmelerinden kaynaklanan durumlar) meselelerinde/konu (cases) C' değil, P'dir.⁶İndirgeme-doğrulama süreçleri nedeniyle aynı yanlısın en nihayetinde, VI-1, ve VI-3 meselelerine de sirayet ettiği görülebilir.

Sonuç olarak, birkaç ufak tefek detay dışında, Ebu Salt'ın modal kıyaslar teorisi, Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'de ilk defa ortaya konduğu şekli, dikkat ve sadakatle yansıtmaktadır. Ebu Salt'ın eserinde Müslüman İspanya mantıkçılarının Aristoculuğa titiz titiz bağlılığının sürdüğünü görebiliriz. Bu bağlılık büyük meşhur halefi İbn Rüşd'te doğruya çıkmıştır. İfade ettiğimiz ve başka yerde de detaylı bir şekilde desteklediğimiz bu fenomen⁷ Farabî'nin Müslüman İspanya mantık-tıp-felsefe (logico-medico-philosophical) geleneği üzerindeki güçlü ve süregiden etkisinden kaynaklanmaktadır.⁸

4 Bkz. N. Rescher, *Al-Fârâbî's Short Commentary on Aristotle's "Prior Analytics"*, s. 42.

5 Gonzalez'ın çevirisinde (s.115) *particular* ifadesi yanlışlıkla "küçük" anlamında söz etmektedir.

6 Sayfa 105-107 (Arapça metinde 37-38) Ebu Salt Dani'ye atfedilen karışıklıklar, mütercimim bi'lidkirani "mümkün" ifadesi olarak değil "zorunlu değil" olarak kullanmasından sayfa 108, 117 (Arapça metinde s. 39-45) la (ma yerine) min al-idkirar vb. "mümkün değil" ifadesi "mümkün" yerine kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ss. 114-117'deki benzer bir yanlışlık (Arapçadaki metinde s. 43-45) VI-10 ve VI-14'deki meseleyi etkilemiştir.

7 N. Rescher, *The Development of Arabic Logic*, Pittsburgh (University of Pittsburgh Press), 1964.

8 Maimonides, mantık sadece Farabî'nin (ki bu bu eserlerin ortaçağ Yahudilerine geçmesi ve onlar üzerinde büyük etkisine neden olan) eserlerinden çalışılmalıdır şeklindeki meşhur sözünü söylerken kişisel görüşünü değil içinden geçtiği eğitim geleneğinin bakış açısını dile getirmiştir.

Ebu Salt Dani'nin Geçerli Modal Kıyas Tablosu

(Tablo geçerli modal kıyasların sonuçlarının modalitelerini vermektedir)

	I Büyük – A Küçük – A	II Büyük – N Küçük – A	III Büyük – A Küçük – N	IV Büyük – C Küçük – C	V Büyük – C Küçük – A	VI Büyük – A Küçük – C
<i>Şekil 1</i>						
1) AAA	A (PS)	N (PS)	A (PS)	C (PS)	C (PS)	C (R)
2) EAE	A (PS)	N (PS)	A (PS)	C (PS)	C (PS)	P** (R)
3) AII	A (PS)	N (PS)	A (PS)	C (PS)	C (PS)	C (R)
4) EIO	A (PS) Ss.87-89	N (PS) Ss. 95-97	A (PS) Ss. 95-97	C (PS) Ss. 103-104*	C (PS) Ss. 105-107	P** (R) Ss. 105-107
<i>Şekil 2</i>						
5) EAE	A (C, I-2'ye)	N (C, II-2'ye)	A (C, III-2'ye)	----	----	P** (C, VI-2)
6) AEE	A (C, I-2'ye)	A (C, III-2'ye)	N (C, II-2'ye)	----	P**(C, VI-2'ye)	----
7) EIO	A (C, I-4'ye)	N (C, II-4'e)	A (C, III-4'e)	----	----	P** (C, VI-4)
8) AOO	A(E ve C) Ss. 90-92	A (E veC) Ss. 98-99.	A (E ve C) Ss. 98-99	----	----	Ss. 108-110*
<i>Şekil 3</i>						
9) AAI	A(C, I-3'e)	N (C, II-3'e)	N (C, II-3'e)	C (C, IV-3'e)	C (C, V-3'e)	C (C, VI-3'e)
10) EAO	A (C, I-4'e)	N (C, II-4'e)	A (C, III-4'e)	C (C, IV-4'e)	C (C, V-4'e)	P** (C, VI-4'e)
11) IAI	A(C, I-3'e)	A (C, III-3'e)	N (C, II-3'e)	C (C, IV-3'e)	C (C, VI-3'e)	C (C, V-3'e)
12) AII	A(C, I-3'e)	N (C, II-3'e)	A (C, III-3'e)	C (C, V-3'e)	C (C, V-3'e)	C (C, VI-3'e)
13) OAO	A (E ve C)	A (E ve C)	A (E ve C)	C (R)	C (R)	C (R)
14) EIO	A (C, I-4'e) Ss. 92-95	N (C, II-4'e) Ss.100-102.	A (C, II-4'e) Ss.100-102	C (C, III-4'e) Ss. 100-102	C (C, V-4'e) Ss. 114-117	P** (C, VI-4'e) Ss. 114-117*

Not: Sayfadaki alıntılar, Gozalez Palencia'nın Ebu Salt'ın metnine yaptığı tercümedeki referans ilişkilerini vermektedir.⁹

Temel Kavramlar

Modaliteler:

A = Yalın veya Mutlak Önerme

N = Zorunlu Önerme

C = Zorunsuz veya Problematik Önerme
(Ne zorunlu ne de imkânsız olan önerme)

P = Mümkün Önerme

Doğrulamalar/İspatlar (Justifications): PS = Mükemmel Kıyas

C = Döndürme (Conversion)

E = Ecthesis

R = İrca

⁹ Yazar yukarıda verilen bilgilerin bir kısmını derleyen ve kontrol eden öğrencisi Mr. Rishard'a yardımlarından dolayı teşekkürlerini ifade etmek istemektedir.

* Belirtilen durumlara ek olarak Aristoteles'te olduğu gibi Ebu Salt da contanjant öncüllerin geçerli olabilecek döndürmelerinin (complimentary conversion) bir listesini vermektedir.

** Bu yerlerde İspanyolca tercüme yanlışdır. Bkz. 6. dipnot.